

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

ELFTE BANDET.

3:e häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens tionde allmänna möte i Vadstena den 19—21 augusti 1901. Med 6 fig. . . .	255.
MONTELIUS, OSCAR, Huru vi kunna veta något om Sverige på Moses tid	302.
JANSE, OTTO, Om forna takkonstruktioner i några Östgöta-kyrkor. Med 5 fig.	313.
ARNE, TURE J:SON, Huru gammal är ristningen å Häggebystenen? Med 9 fig.	321.
NORDLANDER, JOHAN, Några notiser om »Jemptelandz Lappemark»	327.
DJURKLOU, G., Hvem var »Staffan stalledräng»? Med 3 fig.	335.

Om forna takkonstruktioner i några Östgötakyrkor.

Af

Otto Janse.

Då författaren till dessa rader i sept. 1900 som hastigast besökte Kumla lilla romanska kyrka ej långt från sjön Tåkern i Östergötland, fann han å kyrkans vind en planka, försedd med en »längs med» gående, vinkelrätt från plankans midt utstående ornerad kant, hvilken på lika afstånd var afbruten genom ända ned i själfva plankan gående hak (fig. 1). Utmed kanterna på de härigenom uppkomna bågarna löpte tvenne parallella svagt insänkta ränder.

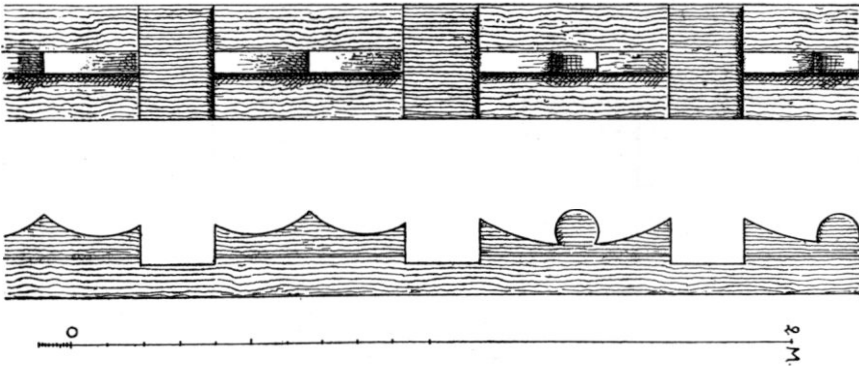

Fig. 1.

Plankan som med dess uppstående, ornerade kam var gjord ur en enda stor stock, höll i längd 7,5 meter, bredd 0,33 meter. Plankan — jag kallar det hela så — väckte min särskilda uppmärksamhet därför, att jag å ena sidan ej förstod hvartill den tjänat, men å andra sidan måste antaga, att den, på grund af sina dimen-

sioner och den svårighet en försling i senare tid till den nuvarande platsen skulle hafva medfört, befunnit sig å takvinden alltsedan taket byggdes och därför en gång väl borde hafva utgjort någon del af takkonstruktionen.

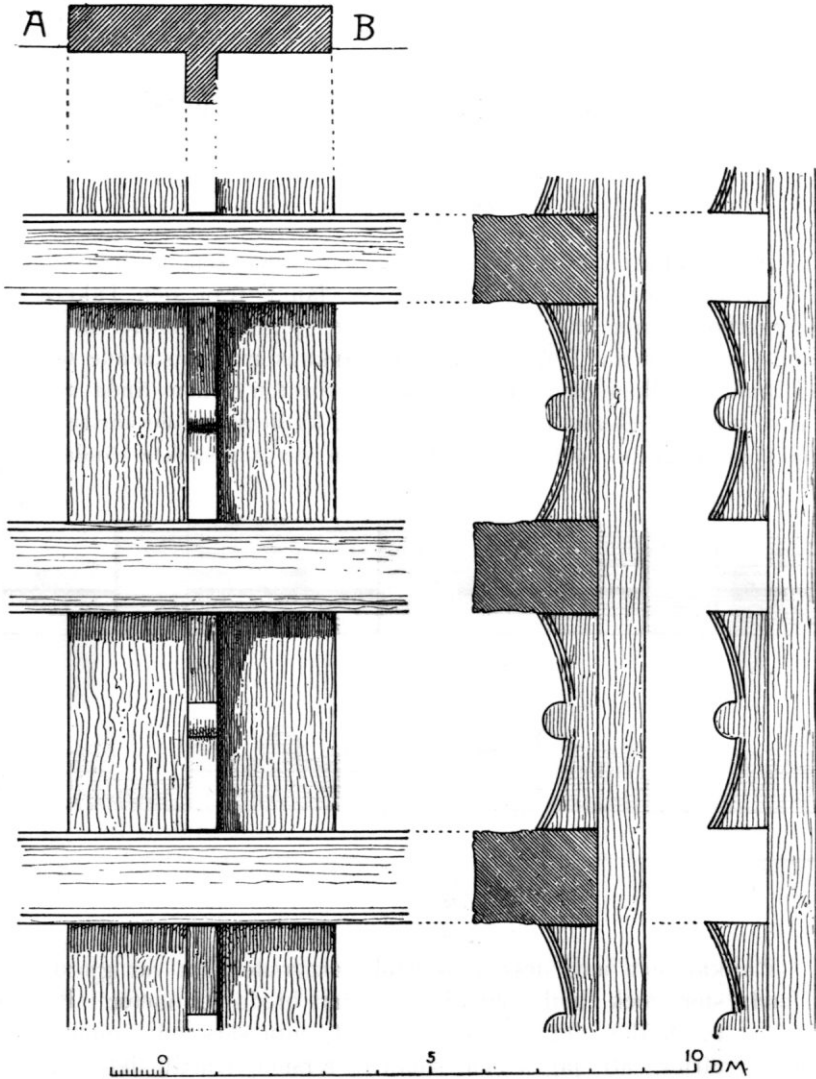

Fig. 2 a.

Då jag ett par dagar efter besöket i Kumla kom till den närbelägna Hagebyhöga kyrka, fann jag där, såsom jag tror, gåtans lösning.

Tvårs öfver de takbjälkar, som horisontalt gå från långhusets ena sida till dess andra, låg nämligen här, såsom det syntes, i sitt ursprungliga läge en planka af alldeles samma konstruktion och med i det allra närmaste äfven samma detaljer som den nyssnämnda plankan i Kumla kyrka. Men ej nog med att en plankan af samma typ som fig. 1 här låg i sitt ursprungliga läge, utan angåfvo tvenne

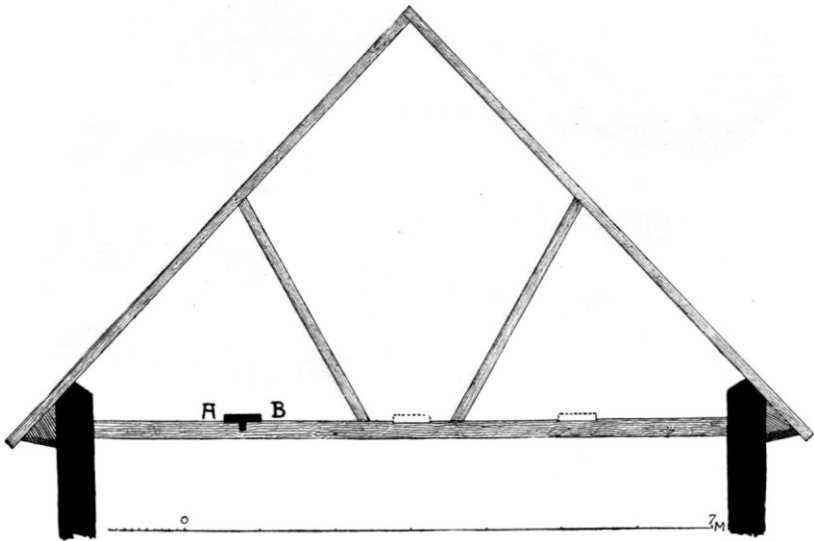

Fig. 2 b.

rader grunda urtagningar, placerade midt framför hvarandra i tvärbjälkarna, att dessa senare varit belagda med ytterligare tvenne sträckor sådana plankor och detta på så sätt att bjälkarna genom dem, så att säga, blefvo afdelade i fyra ungefär lika stora delar (fig. 2 a och b).

Fråga blir då hvilken betydelse hafva dessa plankor haft för takkonstruktionerna i de nu nämnda och andra på lika sätt inredda kyrkor.¹

¹ I Furingstads kyrka på Vikbolandet, cirka 1 mil från Norrköping, har jag också sett en liknande plankan.

Af stor vikt för besvarandet af denna fråga är naturligtvis de rester eller spår af andra takkonstruktioner, som möjligen kunna finnas i de nämnda kyrkorna samt dessas förhållande till plankorna i fråga. Hvad först plankan i Hagebyhöga själf beträffar, så framgår ju med önskvärd tydlighet af dess ornering¹ (se fig.), att den haft en ornamental betydelse, om också dess hak möjligen skulle kunna

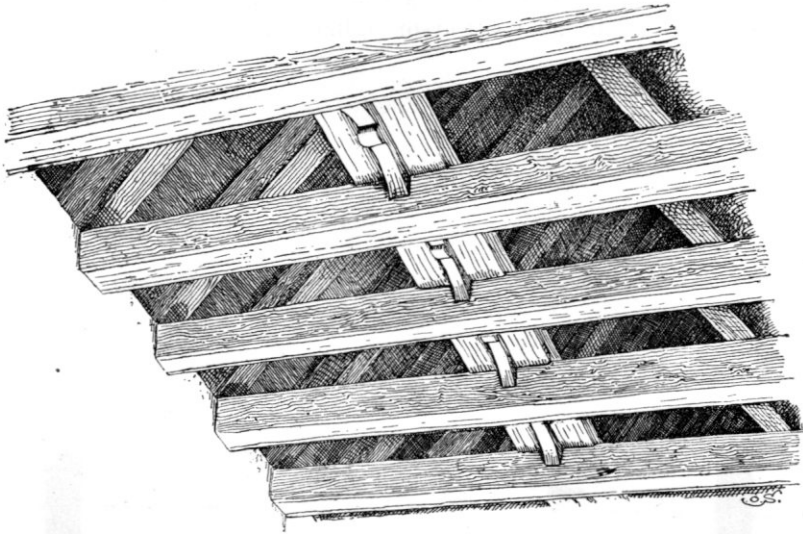

Fig. 3.

tyda på ett konstruktivt och praktiskt ändamål. Då jag emellertid ej har kunnat finna några spår af något som helst på bjälkarna liggande bräddtak, så har jag måst antaga, att Hagebyhöga kyrka under en viss tid haft en öppen takkonstruktion, där de tvärs öfver liggande tre raderna ornerade plankor skingrat takbjälkarnas enformighet² (jfr fig. 3).

¹ De å fig. synliga parallela strecken utefter bågarnes kanter äro åstadkomna genom svaga insänkningar.

² Anmärkas bör ock, till hvad beviskraft det hafva kan, att plankornas nedskjutande ornerade delar (kammar) i afseende på djupet väl harmonierar med *en* plankas bredd, men skulle verka allt för svagt på en större del af ett tak.

Ehuru den takkonstruktion, på hvilken de nuvarande förhållandena i Hagebyhöga kyrka visa tillbaka, med allt skäl bör kallas en öppen takkonstruktion, så kan den dock genom sin ornering i

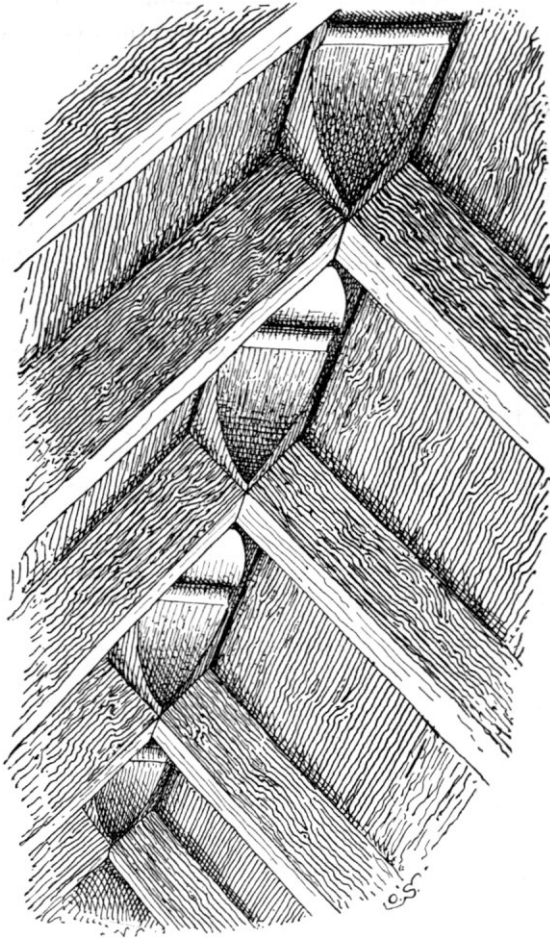

Fig. 4 a.

viss mån sägas vara begränsad till ett platt tak. Naturligtvis är det emellertid tänkbart, att andra nu ej däri påvisbara detaljer i takkonstruktionen har kunnat finnas.

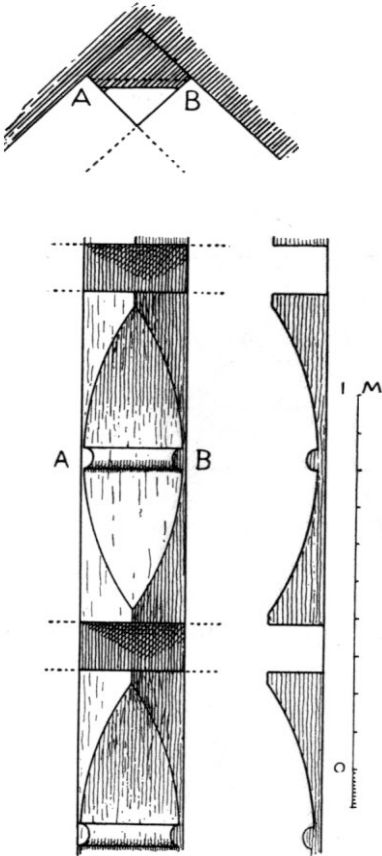

Fig. 4 b.

alltså bägge dessa detaljer af takkonstruktionen förskrifva sig från ungefär samma tid och väl då utgöra skilda delar af antingen tvenne likadana takstolar eller också, hvilket synes mig mera

I Herrestads endast några få mil från Hagebyhöga belägna kyrka, har jag också funnit ett annat kraftigt bevis på att äfven här en gång i tiden varit en öppen takkonstruktion. I Herrestadskyrka, som liksom Kumla kyrka ej ligger synnerligen långt från stranden af den nu delvis urtappade Tåkern, fanns nämligen i kyrkans långhus, såsom det syntes, äfven här på sin ursprungliga plats en ornerad takåsbjälke. Denna, hvaraf nu endast ett stycke fanns kvar, hade hvarje parti emellan tvenne närliggande sparrar på lika sätt ornerade¹ (fig. 4 a och b). Äfven i Fornåsa kyrka i närheten af Hagebyhöga har åtminstone i koret funnits en dylik takås, fastän här något enklare (fig. 5).²

Ehuru jag i Herrestad ej kunnat finna några spår af samma slags ornerade plankor som de i Hagebyhöga och Kumla, synes mig dock orneringen i takåsen i Herrestad röja samma känsla som orneringen å plankorna i de nyssnämnda tvenne kyrkorna, och böra

¹ Amanuensen O. Rydbeck, som under sina resor innevarande sommar uppmärksammat nu berörda fråga, har funnit ett fragment af en till samma typ som fig. 4 hörande takåsbjälke i Näfvelsjö kyrka i Småland (jfr sid. 280).

² Fig. är tecknad efter en fotografi, som bland annat visar ett stycke af nämnda bjälke, hvilken jag fann bland en massa nedrifna byggnadsdelar vid Fornåsa kyrkas reparation 1900—1901.

sannolikt, af tvenne visserligen till tiden ungefär samtida, men till konstruktionen varierande öppna takstolar.

Hvad tiden för de nu beskrifna detaljerna från de öppna takstolarna beträffar, vågar jag för närvarande ej med vissnet yttra mig, men bör dock anmärkas, att så väl plankan i Hagebyhöga som takåsarna i Herrestad och Fornåsa förekommo i, åtminstone till sin grundform, romanska takkonstruktioner.¹

Till samma tid som de öppna takstolarna höra troligen också i både Hagebyhöga och Herrestad kyrkornas gamla ännu tjänstgörande horisontala takbjälkar. I den förra kyrkan, där det endast är något öfver 40 cm. emellan hvarje sådan bjälke (17 × 23 cm.), äro dessa i kanten och på sidorna svagt kälade (fig. 2 a). I Herrestad åter, där dessa bjälkars djup är mera än deras dubbla bredd (42 × 20), bära de spår af målning. Tråkigt nog äro dessa spår nu så fragmentariska och otydliga, att någon föreställning om målningarnas utseende och ålder af dem ej kunnat erhållas. Afståndet emellan hvarje bjälke är här endast 32 cm. Att dessa ornerade bjälkar varit afsedda att ses nedifrån är tydligt.

Fig. 5.

¹ Jfr V. Kocks uppsats i Trækonstruktioner i danske kirker fra middelalderen (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1899). Frågan om öppna takkonstruktioner hafva i Danmark på senaste tiden behandlats förutom i nyssnämnda uppsats äfven af museidirektören d:r SOPHUS MÜLLER: »Om en aaben tagstol i vore romanske småkirker» (Aarbøger 1887 samt af professor H. STORCH: »Om den buede tagform i nogle jydsk landsbykirker» (Aarbøger 1890).

De i Danmark påvisade öppna takkonstruktionerna äro dock på ett helt annat sätt ornerade än de här ofvan behandlade från Östergötland. Af samma eller liknande form som de af Müller omtalade kunna emellertid påvisas äfven i Sverige.

Så har docenten Almgren öfver de nuvarande medeltida hvalfven i Sala landsförsamlings kyrka funnit spår af en gammal takstol med runda innerbågar. Tvifvelaktigt torde dock vara, om denna takkonstruktion någonsin varit öppen, enär spikhål å bågarnas innersida angifva att brädbeklädnad åtminstone en gång i tiden funnits.

I detta sammanhang kan här erinras om takkonstruktionen i Råda kyrka i Värmland. Taket, som här är prydt med en massa målningar från 1300-talet, visar i tvärgenomskärning ett trepass. Ett liknande tak synes (att döma af en teckning i Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens topografisk-antikvariska arkiv) hafva funnits i Estuna kyrka i Uppland o. s. v.

Andra faser i takkonstruktionernas historia i de bägge nämnda kyrkorna hafva dock, äfven med frånräknande af de nuvarande tegelhvalfven, otvifvelaktigt funnits.

Några kvarsittande spikar med mycket stora hufvuden jämte en mängd spikhål på korta afstränd ifrån hvarandra — allt å de nämnda ornerade bjälkarnas *undersida*, visa med nödvändighet tillbaka på ett platt, underifrån påspikadt brädtak.

Då man allmänt synes hafva tänkt sig, och det ju på goda skäl, att våra kyrkor under den tidigare medeltiden varit utrustade med platt brädtak, bör här betonas att de platta taken i Hagebyhöga och Herrestad af flera skäl att döma måste vara yngre än de ornerade stockarnas takkonstruktion. De bägge sistnämnda kyrkorna hafva nu hvalf. Då dessa, åtminstone i Herrestad, nå högre upp än det gamla platta brädtaket är naturligtvis hvalfvens ålder afgörande för bestämmandet af det nämnda takets åldersgräns framåt i tiden. Dessvärre vågar jag ej nu med bestämdhet yttra mig om hvalfvens ålder, då jag för närvarande ej äger annat material för denna frågas besvarande äro ett par dåliga fotografier öfver kyrkornas inre. Intet synes mig dock hindra, att hvalfven i bägge kyrkorna äro slagna under medeltiden.

Ehuru troligen alltså först en grundlig undersökning å ort och ställe skall kunna lämna full visshet i åtskilliga af mig här antingen endast flyktigt och sväfvande eller ej alls berörda detaljer af frågan, har jag dock härmed velat fästa uppmärksamheten vid sakförhållandet; detta särskildt med tanke på, huru mycket af det gamla, som i all synnerhet i vår »restaureringstid» för hvarje år försvinner och huru framför allt minnen af ifrågavarande art, hvilka ofta kanske endast bestå af en dammig, knappast synlig takåsbjälke eller dylikt, löpa den största fara att spårlöst förstöras vid ombyggnader och reparationer.

Då härtill kommer, att det för närvarande kända studiematerialet till frågans klargörande är så ytterst ringa, vågar författaren till föreliggande lilla uppsats ställa en vördsam anhållan till alla dem, som kunna bidra till frågans ytterligare belysning, att därom meddela.¹

De i texten förekommande figurerna äro utförda af artisten O. Sörling.

¹ Bref härom kunna lämpligen adresseras till Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien i Stockholm.